

TIBBİ BİR BİTKİ ADIYLA İLGİLİ YENİ BİR OKUMA DENEMESİ: *LÂLEKİZAĞ*¹

Elif Gizem Karaoğlu Kirenli¹

¹ Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük.
Elmek: elifkaraoglu@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9144-4229

Özet

Fitoterapi, bitkilerle tedavi yönteminin günümüzdeki adı olup geçmişi insanlık tarihinin ilkel çağlarına kadar uzanır. İnsanların doğayla iç içe yaşadığı ve kimyasal ilaçlarla tanışmadığı dönemlerde, tedavi amacıyla bitkilerden doğrudan veya çeşitli işlemlerle yararlanıldığı tıbbi metinlerden anlaşılmaktadır. Tıbbi metinler, bitkilerin ilaç yapımında temel bir kaynak olarak kullanıldığını ve insanlığın şifa arayışında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Geleneksel tıp tarihi incelendiğinde, bitkilerin ilaç yapımında kullanılmasının tıp ve eczacılık terminolojisine önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Bu durum, bitki adlarının yalnızca botanik bilimi için değil, aynı zamanda dil bilimi gibi farklı alanlar için de bir araştırma konusu olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, Çağatay Türkçesinin son döneminde yazılmış bir tıp metninde geçen *lâlekızağ* bitkisinin adlandırılması ve anlamlandırılması incelenmiştir. Literatür tarama yöntemiyle hazırlanan çalışmada, öncelikle kaynak olarak kullanılan eser tanıtılmış ve bu eserde yer alan bitki adlarına ilişkin söz varlığı sunulmuştur. Ardından *lâlekızağ* bitkisinin literatürdeki farklı okunuş ve anlamlandırılmaları tespit edilmiş; sonuç bölümünde ise bu tespitler yorumlanarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın ad bilimi, bitki ad bilimi ve Çağatay Türkçesinde bitki adlarıyla ilgili yapılacak çalışmalara katkı sunması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Tıp Metni, Söz Varlığı, Bitki Adları, *Lâlekızağ*.

A NEW READING EXPERIMENT ABOUT THE NAME OF A MEDICINAL PLANT: *LÂLEKİZAĞ*

Abstract

Phytotherapy is the current name for the treatment method with plants and its history dates back to the primitive ages of human history. It is understood from medical texts that during the times when people lived in harmony with nature and were not familiar with chemical drugs, plants were used directly or through various processes for treatment purposes. Medical texts show that plants were used as a basic source in drug production and played an important role in mankind's search for healing. When the history of traditional medicine is examined, it is seen that the use of plants in drug production made significant contributions to medical and pharmacy terminology. This situation has made plant names a research topic not only for botany but also for different fields such as linguistics. In this study, the naming and meaning of the *lâlekızağ* plant mentioned in a medical text written in the last period of the Chagatai Turkish language was examined. In the study prepared with the literature review method, firstly the work used as a source was introduced and the vocabulary related to the plant names in this work was presented. Then, different readings and meanings of the *lâlekızağ* plant in the literature were determined; in the conclusion section, these determinations were interpreted and evaluated. The aim of the study is to contribute to the studies on onomastics, plant onomastics and plant names in Chagatai Turkish.

Keywords: Chagatai Turkish, Medical Text, Vocabulary, Plant Names, *Lâlekızağ*.

¹ Bu çalışma, 5. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumunda “Çağatay Türkçesiyle Yazılmış 19. Yüzyıla Ait Tıp Metninde Yer Alan Bir Bitki Adı: *Leyli Kızak* ya da *Lale-i Kızak*” başlıklı bildiri özet metninin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

1. Giriş

Günümüzde “fitoterapi²” olarak bilinen bitkilerle tedavinin geçmişi ilkel çağlara dayanır. İnsanın doğayla iç içe yaşaması, kimyevi ilaçlarla henüz tanışmamış olması; onu tıbbi müdahaleler için bitkilerden yararlanmaya sevk etmiştir. Bitkilerin bu müdahalelerde nasıl ve ne amaç için kullanıldığını tıbbi metinlerin içerisinde görmek mümkündür. Bu metinler içerisinde yer alan bilgilere göre bitkiler ya doğrudan ya da çeşitli birleşiklerin içerisinde birtakım işlemlerden geçirilerek dolaylı olarak kullanılmıştır. Bir ilaç prospektüsüne benzer şekilde verilen bu bilgilerden, bitkilerin insanın temel şifa kaynaklarından biri olarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Geleneksel tıp tarihinde bitkilerin ilaç yapımında kullanılması, bitki adlarının tıp ve eczacılık terminolojisinin bir parçası hâline getirmiş ve bu durum, bitki adlarının botanik biliminin yanında dil bilimi gibi çeşitli bilim dalları için de araştırma konusu olmasını sağlamıştır (Önler, 2004: 274-275).

Fitonim terimi, Latince kökenli olup “herhangi bir bitkinin özel adı” veya “bitki adı bildiren özel ad” anlamlarında kullanılmaktadır (Podol’skaya, 1978: 158; Qurbanov, 2019: 155). Bir onomastik alanı olarak değerlendirilen *fitonimi* (*bitkiadbilimi*) ise “her türlü bitkinin özel adı olan fitonimlerin kökenlerini, oluşum kurallarını ve dil özelliklerini inceleyen bir ad bilimi alanı” olarak tanımlanmıştır (Şahin, 2019: 49). Bu alanlarda yapılan çalışmalar, bitkilerin adlandırılma süreçlerini ve bu adların dilsel ve kültürel anlamlarını, bağlamlarını araştırmayı amaçlar. Söz konusu çalışmalar içerisinde tarihî bitki adlarına ilişkin yapılan çalışmaların özel bir yeri vardır çünkü bu adlar geçmişteki toplumların geleneksel tıp, şifacılık anlayışı ve botanik bilgisine dair izler taşır.

Çağatay Türkçesinde bitki adlarıyla ilgili söz varlığını ortaya çıkarmaya yönelik bazı çalışmalar yapılmıştır: *Eine Liste Osttürkischer Pflanzennamen* (Le Coq, 1922), *Tarihî Türk Lehçelerinde Bitki İsimleri* (Bayrak, 2005), *Bâbur’un Hatıratında Geçen Bitki Adları ve Bunların Türk Dili Açısından Değerlendirilmesi* (Sertbaş, 2009), *Doğru Türkçesine Ait Bir Botanik Lügatçesi* (Berbercan, 2012), *Tarihî Türk Lehçelerinde Alıntı Bitki İsimleri* (Efe, 2018),

Çağatay ve Kırgız Türkçesi Sözlüklerinde Sosyal ve Kültürel Yaşam (Sarıkaya, 2019), *Türkçe Bitki Adlarının Anlam Bilimi Açısından İncelenmesi* (Yıldız, 2020), 11-17. *Yüzyıl Orta Aya Türkçesinin Söz Varlığı İçerisinde Yer Alan Bitki Adları* (Özcan Devrez, 2021), *Tarihî Türk Lehçeleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Bitki Adları* (Turikpenova, 2021), *Eski Türkçeden Kazakçaya Bitki Adları I* (Oba, 2022), *Çağatay Türkçesinin Son Dönemine Ait Fırdevsü’l-İkbâl Adlı Eserde Yer Alan Türkçe Fizikî Coğrafya Terimleri* (Çakır, 2023)³.

Bu çalışmada da Jarring Koleksiyonu’nda bulunan Çağatay Türkçesinin son döneminde yazılmış bir tıp metninde geçen bir bitki adının (*lalekızak*) literatürdeki farklı okunuş ve anlamlandırılmaları tespit edilerek incelenmiştir. Literatür tarama yöntemiyle hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde, çalışmaya kaynaklık eden eser tanıtılmış ve bu eserde yer alan bitki adlarına ilişkin söz varlığı incelenmiştir. İkinci bölümünde, çalışmanın esas konusu olan bitki adının eser taramaları sonucunda ulaşılan farklı okunuş ve anlamlandırılmaları karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

2. XIX. Yüzyıla Ait Çağatayca Tıp Metni

İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi Doğu Türkistan el yazmalarından oluşan Jarring Koleksiyonu’nda Jarring Prov. 357 numarasıyla kayıtlanan eser, Gunnar Jarring tarafından 1930’da Kaşgar’da satın alınmıştır. Eserin kimin tarafından yazıldığı yahut istinsah edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Temmet kaydında eserin H 1299/M 1881-1882 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır fakat bu tarihin eserin yazılış tarihi mi istinsah tarihi mi olduğu bilinmemektedir. Süslemeli yeşil kartonla ciltleme yapılmış ve iç kapak kısımlarına yapıştırılmış sarı deri bulunan eserin ölçüleri 210x135 mm’dir. Eser, çoğunlukla 11 satırdan oluşmaktadır. Eserin içerisinde ahlatterbaa (humoral patoloji), nabız yoklama, idrar tahlili yöntemleri, ahlatterbaa temelinde vücudun çeşitli organlarında oluşan hastalıklar ve bunların halk hekimliği uygulamalarını içeren tedavi yöntemleri, cinsî gücü artıracak formüller vb. konular işlenmiş; bununla birlikte eser içerisinde önemli hekimlere ve bahsi geçen konuyla ilgili kaynak eserlere, hadis ve ayetlere, din büyükleri ile

² Ekim 2014’te Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği (GETAT); fitoterapi, larva tedavisi, mezoterapi, proloterapi, müzik terapi, hipnoz, kupa tedavisi, homeopati, ozon uygulamaları, sülük tedavisi, osteopati, akupunktur, refleksoloji, kayropratik ve apiterapi gibi yöntemleri tedavi seçenekleri kabul etmiş ve bu yöntemlerin kullanımını belirli düzenlemelere bağlamıştır (Talhaoglu, 2021: 18).

³ Bu çalışmaların çoğunun, ya tarihî Türk lehçelerinin genelini kapsayan bitki adlarının taranmasıyla ya da ağızlara dayalı yapılan araştırmalardan elde edilen bilgilerle oluşturulduğu görülmüştür. Çağatay Türkçesi sahasında bitki adlarıyla ilgili tıp metinlerinin henüz taranmadığını ve bu sahada bitki adlarıyla ilgili daha kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu söylemek gerekir.

İlgili kıssalara göndermeler yapılmıştır. Eserin son bölümlerinde “bedel” başlığı altında bitkilerle ilgili açıklamalar yapılmış; bitkilerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları verilmiş, bitkiler ve hayvansal ürünlerin çeşitli özelliklerine değinilmiş ve Lokman Hekim’in hayatı alegorik bir biçimde anlatılmıştır (Karaoğlu Kirenli, 2023: 44-45). Eser, klasik tıp kitabından ziyade tıbbi pratiklerin derlendiği risale formatında yazılmıştır. Bu hâliyle eser için dilsel ve folklorik açıdan zengin bir kaynak durumunda olduğu söylenebilir.

Çalışmaya kaynaklık eden eser, yazıldığı dönemin hem dil özelliklerini hem de tıbbi hayatını

yansıtmakta olup tıp terimleri açısından da oldukça zengin bir söz varlığına sahiptir. Tarihî Türkçe tıp eserlerinde olduğu gibi söz konusu eserde de temel söz varlığını hayvan, bitki, organ, hastalık, maden adları oluşturmaktadır ve bunlar nicelik bakımından tatmin edici düzeydedir.⁴

Eserin Bitki Adlarına İlişkin Söz Varlığı

Eserin içerisinde -ele alınan konu kapsamında-Türkçe, Arapça, Farsça, Eski Yunanca, Süryanice ve Sanskritçe kökenli bitki adları bulunmaktadır (Karaoğlu Kirenli, 2023: 59-67) (Çizelge 1).

Çizelge 1. XIX. Yüzyıla Ait Çağatayca Tıp Metninde Yer Alan Bitki Adları.

Türkçe
<i>alma, arça, arfa, artuç, begi, boz boğa, böri üzümü, buğday, cineste, çaçke, çakanda, çamğur, çekirtmak, çiğde, çigit, çilan, çukı, çüçük bnyı, evlecaç, faça yafurmakta, furçak, gaynalı, irim, it hamak, Kabak, kağun, kamus, Karğa tamgağı, kavun, kendir, Kaç, kök, kökboya, küç, kürde, oğrı tiken, osma/ usma, ot, öradan/öredan, öriük, sarmusak, seçek, semiz ot, sona, söğüt, şamuşa, şohla, tève taparı, tiken, toğrağı, turma, üzüm, vasalığı, yafsan, yasınak, yazğı buğday, yulğun çiçek, yumğak sübü.</i>
Arapça
<i>'ades, 'akırkarba, aqtin, 'anber, babünc, bakla, benc, benefsec, besbäse, besfäyic, cevz, cırcır, ebü 'als, encübar/encibär, fäggye/fäggye, ferfiyün, fürsäd, fū, fucl, ful, gärikkün, gubeyrā, hanzāl, hardal, harmel, hāsā, haşhās, hatmi, hurva', hısrım, hıyar, hıyarşenbez, hüh, hulbe, humuş/hummas, hurfe, 'meh, iccaş, kaşur, kakule, kanbil, kayşum, ketan, kərfe, kündüs, küşüš, küşbere, mahmüde, maş, mevizec, mişmiş, mukl, nebk/nabk, nil, razıyanec, reyhan, şabır, şabün, şandal, şa' ter, sekbinec, seliha, silk, su' d, şabtereç, şibt/şibüt, tüt, türmüs, 'ud, 'unnab, za'feran, zərneh, zeytün, zıfā.</i>
Farsça
<i>abil/abil, alü, alüce, anzarut, armüd, babüne, badam, badıncān, badrenchiye, badreng, badyān, balengu, bāng, behmen, beladır, benefşe, bezbaz, bezerg, bid, bibi, birinc, birincäsef, bustān-efrüz, büy-māderān, buzdān, cāvşir, cednār, cev, cilnār, ciwāni, çilgüze, çugundur, darçin, dirmene, enar, encir, endekekki, engür, enğıst, gāvzeban/gāvzūbān, gendenā, gendüm, gezet, güre, gül, gül-berg, gülnār, harbüze, harkula, hasek, havlencān, belile, helyün, bezarsipend, hıyārec, hıyarze, hindāne, hing, hurma, ispeğül, kaçire, kabü, kakünc, kasni, kaşmiş, kaşniz, keyāb, künnār, küncid, lāle, lāle-gül, limü, lubiya, māderān, māhü-dāne, mār-çübe, mār-giyā, māsū, merzengüş, meviz, mürrüd, nān-h'āb, nergis, ney, nilüfer, nohüd, pahte, penbe-dāne, persiyāşān/persiyāvūşān, piste, piyāz, püdine, razıyane, rivend, şad-berg, serı, sib, sincid, sipistān, sıyeh-dāne, sürincān, sünbül, şāb-dāne, şakakul, şalgām, şeftalı, şüniz, tere, tuderı, turb, turunc, yāsemen, zāğır, zebüde, zencebil, zerd-alü, zerde, zerdeç, zire, zirik, zirışk.</i>
Diğer Diller (Eski Yunanca, Süryanice ve Sanskritçe)
<i>afyun, akakya, anisüm, asarün, belesān, eflātün, efiämün, egır, ermina, fatrasalyün/futrasalyün, filfil, funduk, fustuk, isfanah, kantırın, kantıryün, karansil, köknar, kurdamanā, kust, lādın, maştaki, murç, müşk, türbüd, ustūhudus.</i>
Tamlamalar
<i>afyun-ı Mısrı, 'akırkarba-yı Mısrı, alü-yü Buharı, alü-yü sıyāb, 'anber-i eşheb, aşlü'l-bezbaz, aşlü'l-kaşab, aşlü'l-levz, badyān-ı resmi, badyān-ı Rūmi, badyān-ı şehrı, baklatü'l-hamak, bakla-yı Mısrı, bakla-yı Şam, başalü'l-far, bezrü'l-hass, bezrü'l-hatmi, bezrü'l-hurfe, bezrü'l-katünā, bezrü'l-ketan, bezrü'l-kışsa, bezrü'l-verd, bezrü'l-sezāb, birincäsef-i kübi, büretü'l-Cend, cevz-i bevva, cevz-i Hindı, cevz-i maşil, cevz-i mukatil, cevz-i Rūmi, cevzü't-çib, darçin-i seliha, ebrişim-i ham, enar-ı turş, encir-i sıyāb, engür-ı şifa, filfil-i drāz, filfil-i esved, filfil-i gird, filfil-i sıyāb, fülüsl-ı hıyarşenber, gül-i gez, gül-i surh, habbü'l-as, habbü'l-gār, habbü'n-nül, habbü'r-reşād, habbü't-turşā, harbak-ı sıyāb, harbüze-i segeke, belile-i zengı, belile-i zerd, hün-ı sıyāşān, hurmā-yı Hindı, huşyetü's-Şa'leb, 'mebü's-Şa'leb, itrifil-i şağır, ibn-i 'irs, kakule-i kübar/kibar, kakule-i şağır, kebabe-i Çini, lāle-i duhteran, lālekızak, lisānü'l-hamel, māmıran-ı Çini, māsū-yü sebz, mukl-ı azrak/mucl-ı ezrak, müşk-i haliş, müşk-i Türki, nilüfer-i deryāi, püdine-i bağı, püdine-i kübi, reyhan-ı kübi, rivend-i Çini, şabr-ı sıyāb, şabr-ı Suķūtari, şaku'l-esved, şandal-ı sefid, su' d-ı Hindı, su' d-ı Küfi, sürincān-ı Mısrı, sünbül-i sefid, şa'rü'l-arz, şohla-yı Hıtaç, tac-ı horus, temr-i Hindı, tere-i Horāsani, türbüd-i Mısrı, türbüd-i sefid-i mücevvef, 'ud-ı belesān, 'ud-ı haliş, 'ud-ı ham, 'ud-ı Kamari, zencebil-ı Şam, zərāvend-i tavil, zıft-i Rūmi, zire-i Kirmani.</i>

⁴ Eserde toplam 1177 tıbbi terim bulunmaktadır. Hastalık adları toplam 137 adettir. Bunlardan 28'i Türkçe, 40'i Arapça, 25'i Farsça, 4'ü diğer dillerden (Eski Yunanca, Sanskritçe ve Süryanice) ve 40'i tamlamalardan oluşmaktadır. Bitki adları toplam 502 adettir. Bunlardan 70'i Türkçe, 103'ü Arapça, 154'ü Farsça, 34'ü diğer diller (Eski Yunanca, Sanskritçe ve Süryanice) ve 141'i tamlamalardan oluşmaktadır. Hayvan adları toplam 81 adettir. Bunlardan 47'si Türkçe, 6'sı Arapça, 26'sı Farsça ve 2'si diğer dillerden (Eski Yunanca, Sanskritçe ve Süryanice) oluşmaktadır. Organ adları toplam 117 adettir. Bunlardan 61'i Türkçe, 17'si Arapça, 35'i Farsça ve 4'ü diğer dillerden (Eski Yunanca, Sanskritçe ve Süryanice) oluşmaktadır.

Maden adları 46 adettir. Bunlardan 6'sı Türkçe, 14'ü Arapça, 24'ü Farsça ve 2'si diğer dillerden (Eski Yunanca, Sanskritçe ve Süryanice) oluşmaktadır. Ölçü adları toplam 22 adettir. 6'sı Türkçe, 5'i Arapça, 8'i Farsça ve 3'ü diğer dillerden (Eski Yunanca, Sanskritçe ve Süryanice) oluşmaktadır. Diğer tıbbi terimler ise 248 adettir. Bunlardan 42'si Türkçe, 99'u Arapça, 73'ü Farsça, 7'si diğer dillerden (Eski Yunanca, Sanskritçe ve Süryanice) ve 27'si tamlamalardan oluşmaktadır (Karaoğlu Kirenli, 2023: 57-76).

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. *Läle-kızak* Kelimesinin Metinde Geçtiği Yer

Läle-kızak kelimesinin bu çalışmaya konu edilmesindeki temel neden, kelimenin literatürdeki okunuş ve anlamlandırılmasındaki farklılıkların tespit edilmesidir. Söz konusu bitki adının çalışmaya kaynaklık eden eserdeki yeri ve kullanımı şu şekildedir:

[85a] (1) *guşt alıp köziğe yaksa def bolur eger kişini közidin yaş barur* (2) *bolsa kara koymı kıyruğ[ı]nı eğir bile sokup yaksa hōş* (3) *bolur eger köziğe ak tüşken bolsa lälékızaknı sıy[ı]nı* (4) *‘asel birle köziğe tartsa bih bolur eger kişini közi ağrıp neçe* (5) *kün bolğan bolsa köknärni nebätü nâyırın bile şaläye* (6) *kılıp köziğe salmaq kerek def bolur nev ‘-i dıger kıızıl alma-* (7) *nı içige sarıg yağnı çaknağıp hamirni arasığa alıp otığa* (8) *kömmek kerek hamir hūb fışğay andan hamirni taşlap merbem* (9) *kılıp ıssıg çekekke taymaq kerek bih bolur eger kişini güng* (10) *bolğan bolsa bısyar fayide kılur nev ‘-i dıger anzarütü* (11) *tavuknı tohmmı akı bile şam kılıp köziğe çafsa ağrıqı bih bolur* (Karaoğlu Kirenli, 2023: 234).

3.2. *Läle-kızak* Kelimesinin Farklı Okunuş ve Anlamlandırılmaları

Kelimenin metindeki yazımı esas alınarak araştırmalar yapılmış; *lälékazak*, *läle-yi kızak*, *leyle/leyli/leyli kızak*, *läle-i kızak*, *lälékızığaldak* şeklinde okunuşları tespit edilmiş ve çeşitli anlamlandırılmaların yapıldığı görülmüştür.

Läle-kazak: Kelime, Çağatay sahası tıp metinlerinden⁶ *Mürekekbât* adlı eserle ilgili yapılan çalışmada *lälékazak* şeklinde okunmuş ve “hatmi çiçeği” olarak anlamlandırılmıştır (Sultıtan, 2022: 404).

⁵ Metindeki yazımı şeklinde olan kelime, metinle ilgili hazırlanan çalışmada *läle-i kızak* olarak okunmuş ancak bu çalışma ışığında kelimenin *lälékızak* olarak okunması gerektiği anlaşılmıştır.

⁶ Kelimeyle ilgili Çağatay Türkçesi sahasında yazılmış diğer tıp metinleri de taranmış [*Tib-nâme-i Türki* (Baydan, 1992), *İbn-i Kutluk Mollá Tob Nâyáz Abond-nung Tıbb Kitabı* (Gürgüz, 2005), *Tabiblik Kitâbı* (Károly, 2015), *Tabibçalık* (Uysal, 2020), *Kırım-Tatar Sahasına Ait Karışık Dilli Bir Tıp Risalesi* (Topay, 2023), *Geç Dönem Doğu Türkçesinde Geleneksel El Kitabı* (Alemdar, 2023), *Zabır-i Hârezm* (Karasu, 2023)] ve herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Ayrıca Anadolu sahasında yazılmış tıp metinleriyle ilgili sözlükler [*Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri* (Türkmen, 2006), *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü* (Önlü, 2019), *Eski Anadolu Türkçesi Eczacılık ve Tıp Terimleri Sözlüğü* (Çetin, 2020)] ve bunların dışında söz varlığı ile ilgili çalışmalar da taranmış [*Yeni Tarama Sözlüğü* (Dilçin, 2009), *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* (Tulum, 2011), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* (Baytop, 2015), *VIII.-XVI.*

Läle-yi kızak: Kelime, *Prov. 283 A Medical Treatise-An Eastern Turki Manuscript/Bir Tıp İncelemesi-Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir El Yazması* adlı eserle ilgili yapılan çalışmada *läle-yi qazaq* şeklinde okunmuş ve “poppy, lit. Kazakh tulip” olarak anlamlandırılmıştır (Hällzon ve Károly, 2024: 48).

Bu her iki şekliyle kelime, Kazak Türklerine ait özel bir lale türü olarak düşünülmüştür ancak Kazak Türkçesinde bitki adlarıyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde böyle bir türde bitkinin olmadığı tespit edilmiştir (Şahin, 2018; Oba, 2021; Özkan, 2021; Turikpenova, 2021).

Kazak kelimesine ilişkin yapılan araştırmalarda *Çağdaş Uygurcanın Ağzaları ve Söz Varlığı* çalışmasının *qazaq* maddesinde *leyli kızak* kelimesine rastlanmış (Maimaitiaili, 2019: 350) ve bu kelimeyle ilgili araştırmalar yapılmıştır:

Leyle/Leyli/Leyli kızak: *Çağdaş Uygurcanın Ağzaları ve Söz Varlığı* çalışmasında söz konusu kelimeyle ilgili Jarring’in *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* adlı sözlüğü⁷ kaynak gösterilmiştir. Sözlükte kelime, ilgili madde başının ilk açıklamasında *leyle/leyli/leyli-gül* “gelincik, beyaz gelincik”, ikinci açıklamasında ise *leyle/leyli/leyli kızak*⁸ “hatmi, gülhatmi” olarak verilmiştir (Jarring, 1964: 183).

Bu çalışmada da Robert Bernard Shaw’un Yeni Uygurcanın ilk sözlüklerinden sayılan *A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kashghar and Yarkand)* adlı eseri işaret edilmiştir. Eserde kelime, ilgili maddede *kızıl leyli/leyli kızak*⁹ “kırmızı gelincik çiçeği”, bir diğer maddede ise *leyli/leyli kızak*¹⁰ “gelincik” olarak verilmiştir (Shaw, 1880: 223-225).

Kelimenin bu şekli ve anlamlandırılmasının A von Le Coq’un çalışmasında¹¹ da olduğu tespit

Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı (Paçacıoğlu, 2016)] ancak kelimeye dair herhangi bir ize rastlanmamıştır.

⁷ Bu sözlük, Doğu Türkçesi metinlerinde yer alan ve Jarring’in çalışmaları sırasında derlediği kelimeleri kapsamı yönüyle önemlidir.

⁸ *leyle* (<A.P. لیلی nocturnal?); *l. gul* poppy, white poppy; *l. qazaq* holly-

hoek; cf. SHAW, p. 225 *läle qazaq* the Poppy, *Papaver*

⁹ *قزاق لیلی* qızıl laili qazaq. Red Opium Poppy, *Papaver somniferum*.

¹⁰ *قزاق لیلی* laili qazaq. The Poppy, *Papaver*.

¹¹ Bu çalışmanın önemi, Doğu Türkçesi bitki isimlerine dair Shaw’un yukarıda sözü edilen eserinden sonra ikinci derleme çalışması olmasıdır. Le Coq, çalışmasındaki listenin 1913-1914 yıllarında Orta Asya’ya düzenledikleri Turfan Seferi’nde orada bulunan, yabancı veya yetiştirilen bitkilerden elde edilen oldukça geniş bir tohum koleksiyonunun bir araya getirilmesiyle ve orada kaydedilen yerel isimlerden oluştuğunu belirtmiştir (1922: 118).

edilmiştir¹² (1922: 127-128). *Çağdaş Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde ise kelime, *leylikazak* “afyon ailesinden bir bitki” şeklinde verilmiştir (1994: 922). *Leyle/leyli/leyli kazak* olarak yazılan kelimenin *leyle/leyli/leyli* kısmı, *Mürekebbât ve Prov. 283 A Medical Treatise-An Eastern Turki Manuscript/Bir Tıp İncelemesi-Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir El Yazması* adlı eserlerle ilgili yapılan çalışmalarda *lale* olarak okunmuştur. Çalışmanın ana kaynağı olan eserde ise bu kelimenin yazımı *lâlê*'dir. Dolayısıyla *lale* yerine *leyle/leyli/leyli* olarak yazılan kelimenin ya hatalı bir yazım ya da bir ağız özelliği olduğu düşünülmektedir. *Kazak* kelimesinin ise bitki adı ya da türü olarak kullanımı ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamaması kelimenin *kazak* olarak okunma ihtimalinin araştırılmasını gerekli kılmıştır.

Läle-i kızak: Kelime, çalışmaya kaynaklık eden eserle ilgili tarafımızca yapılan çalışmada (Karaoğlu Kirenli, 2023: 234) ve bu konu ekseninde hazırlanan özet bildiri metninde *lale-i kızak* şeklinde okunmuş ve metne göre “kırmızı çiçek, hatmi, gülhatmi” olarak anlandırılmıştır. Ancak kelimenin Özbek Türkçesi sözlüklerinde *lolaqizg'aldoq* şekline rastlanması, *lalekızak* olarak okunması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Lalekızgaldak: Özbek Türkçesi sözlüklerinde *lolaqizg'aldoq* şeklinde rastlanan kelime “gelincik, gün gülü, şeytan lalesi, yabancı lale” olarak anlandırılmıştır (Üşenmez vd., 2016: 266; ÖTİL, 2020: 507; Koraş vd., 2023: 380). Buradaki *kızgaldak* kelimesi Özbek Türkçesinin yanında *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'ne göre Kazak ve Kırgız Türkçesinde de

bulunmaktadır ve bu lehçelerde “lale” ve “gelincik” (Ercilasun vd., 1991: 262; 536) anlamlarına gelmektedir.

Läle-kızak: Metinde *لەلەكەزەك* şeklindeki yazıma göre kelimenin *lalekızak* olarak okunması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Yukarıda verilen bilgiler Çizelge 2'de sunulmuştur¹³:

Kızak, kızgaldak kelimelerine yapıca benzer başka bir kelimeye daha rastlanmıştır: *kızalağ/kızalak*.

Kızalağ/Kızalak: Bu kelime, *Senglah Liğati*'nde *kızalak* “lale” (Paris nüshası, 382a/9), *Çagataische Sprachstudien*'de *kızalak* “lale” (Vámbéry, 1867: 322), *Şeyh Süleymán Efendî-i Bubârî Liğat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*'yle ilgili yapılan çalışmada *kızalağ* “gelincik çiçeği, kırmızıarak, ufak ve küçük kız çocuğu”¹⁴ (Durgut, 1995: 502), W. Radloff'un *Opit Slovarja Tyurkskih Nareçiy* adlı eseriyle ilgili yapılan çalışmada *kızalak* “1) lale, 2) kırmızımsı, 3) küçük kız, kız evlat” (Erbay, 2008: 384), *Hulasay-i Abbasi* sözlüğüyle ilgili yapılan çalışmada *kızalağ* “lale bitkisi” (Zabeti Miandoab, 2010: 156), Fethali Kaçar'ın *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'yle ilgili yapılan çalışmada *kızalak* “lale, gelincik çiçeği” (Rahimi, 2016: 926), Pavet de Courteille'nin *Dictionnaire Turke-Oriental* adlı sözlüğüyle ilgili yapılan çalışmada *kızalak* “lale” (Yılmaz, 2016: 234) şeklinde geçmektedir.

Çizelge 2. *Läle-kızak* Kelimesinin Farklı Okunuş ve Anlandırılmaları.

Kelime	Kelimenin Geçtiği Eser	Kelimeye Verilen Anlam
<i>Läle-kızak</i>	<i>Mürekebbât</i> (H 1283/M 1866)	Hatmi çiçeği
<i>Läle-yi kızak</i>	<i>Prov. 283 A Medical Treatise-An Eastern Turki Manuscript/Bir Tıp İncelemesi-Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir El Yazması</i> (H 1313/M 1896)	Poppy, Kazakh tulip (Haşhaş, Kazak lalesi)
<i>Leyle/leyli/leyli kızak</i>	- <i>A Sketch of the Turki Language as Spoken in Eastern Turkistan (Kashghar and Yarkand)</i> (1880)	Kırmızı gelincik çiçeği, gelincik
	- <i>Eine Liste Osttürkischer Pflanzennamen</i> (1922)	
	<i>An Eastern Turki-English Dialect Dictionary</i> (1964)	Hatmi, gülhatmi
	<i>Çağdaş Uygur Türkçesi Sözlüğü</i> (1994)	Afyon ailesinden bir bitki
<i>Läle-i kızak</i>	<i>XIX. Yüzyıla Ait Çağatayca Tıp Metni</i> (H 1299/M 1881-1882)	Kırmızı çiçek, hatmi, gülhatmi
<i>Lalekızgaldak (Lolaqizg'aldoq)</i>	<i>Özbek Türkçesi sözlükleri</i> (2016; 2020; 2023)	Gelincik, gün gülü, şeytan lalesi, yabancı lale

¹² * قىزىل لايلى قازاق, roter Mohn. * لايلى قازاق (leilt qazâq). Papaverart.

¹³ Burada verilen tarihler eserlerin yazım/istinsah tarihleridir. Bu eserlerle ilgili yapılan çalışmaların tarihi farklıdır. Söz konusu eserlerin yazım tarihleri hakkındaki bilgilere eser hakkında yapılan

çalışmalardan ulaşılmıştır. Burada yazım tarihlerinin esas alınmasındaki neden, kelimenin geçtiği en eski kaynağı tespit etmektir.

¹⁴ Kelime, Ünlü'nün sözlüğünde de okunuş ve anlandırma açısından aynı şekliyle yer almıştır (Ünlü, 2013: 630).

“Gelincik çiçeği, lale ve kırmızı/ kırmızımsı/kırmızıya benzer/çok kırmızı” olarak anlamlandırılan *Kızalağ/Kızalak* kelimesi, Çağatay Türkçesi sözlükleriyle birlikte *A Turkish and English Lexicon* (Redhouse, 1987: 1506), *Kamus-ı Türkî*¹⁵, *Lehçe-i*

*Osmani*¹⁶, *Kamus-ı Fransevi*¹⁷, *Derleme Sözlüğü*¹⁸ gibi sözlüklerde de aynı yazım ve anlamlarla bulunmaktadır.

Bu bölüme kadar elde edilen bulguların tasnifi şu şekildedir¹⁹ (Çizelge 3).

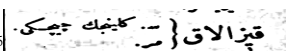
Çizelge 3. *Kızalağ/Kızalak* Kelimesine İlişkin Bulgular.

Kelime	Kelimenin Geçtiği Eser	Kelimeye Verilen Anlam
<i>Kızalak</i>	<i>Senglab Lügati</i> (1758-1760)	Lale
<i>Kızalak</i>	<i>Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü</i> (1861)	Lale, gelincik çiçeği
<i>Kızalağ</i>	<i>Hulasay-i Abbasi</i> (XIX. yüzyılın ilk yarısı)	Lale
<i>Kızalak</i>	<i>Çagataische Sprachstudien</i> (1867)	Lale
<i>Kızalak</i>	<i>Dictionnaire Turke-Oriental</i> (1870)	Lale
<i>Kızalak</i>	<i>Lehçe-i Osmani</i> (1876)	Gelincik çiçeği
<i>Kızalağ</i>	<i>Şeyh Süleymân Efendî-i Bubârî Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî</i> (1882)	Gelincik çiçeği, kırmızıarak, ufak ve küçük kız çocuğu
<i>Kızalak</i>	<i>Kamus-ı Fransevi</i> (1885)	Gelincik çiçeği
<i>Kızalak</i>	<i>Kamus-ı Türkî</i> (1900)	Gelincik çiçeği
<i>Kızalak</i>	<i>Opýt Slovary Tyurkskih Nareçiy</i> (1893-1911)	Lale, kırmızımsı, küçük kız, kız evlat
<i>Kızalak</i>	<i>A Turkish and English Lexicon</i> (1987)	The wild red poppy (Yabani kırmızı gelincik)
<i>Kızalak</i>	<i>Derleme Sözlüğü</i> (1993)	Gelincik çiçeği

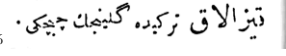
Bu eserler dışında söz konusu kelimeler ile ilgili Çağatay sahasında bitki adlarıyla ilgili yapılan çalışmalardan Berbercan'da *qızıl leyli qazaq* ve *leyli qazaq* “kırmızı afyon gülü” (2012: 47-49), Sarıkaya'da *kızalağ* “gelincik çiçeği, çok kırmızı, ufak kız çocuğu”, *kızalak* “lale, kırmızımsı, küçük kız, kız evlat” (2019: 27), Yıldız'da *kızalak* “gelincik çiçeği” (2020: 851) ve Turikpenova'da *qızğaldaq* “lale, yaz aylarında çiçek açan ince, uzun bir saplı ve kırmızı olan, kabark bir kır çiçeği” (2021: 186) gibi bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Söz konusu çalışmaların eser taramalarına bağlı olarak sunduğu bu bilgiler makale kapsamı dâhilinde tarafımızca yapılan taramalar sonucunda da elde edildiği

için bilgi tekrarına düşmemek adına, bunlara yeniden yer verilmemiştir.

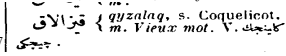
Lalekızğaldak kelimesinin kırmızı renkli bir çiçeği karşılması, *kızalağ/kızalak* kelimesinin hem “kırmızımsı, kırmızıarak” hem de “yabani kırmızı gelincik” anlamlarına gelmesi; *kızak*, *kızalağ/kızalak* ve *kızğaldak* kelimelerinin köklerinin kırmızı renk ile bağlantılı “kızıl” ile ilişkisini çağrıştırmaktadır. Kızıl kelimesinin kökenine dair iki görüş vardır. Bunlardan biri “kız+ıl²⁰” diğeri ise “kız-ıl²¹”dır. *Kız+ak*²² ya da *kız+alak*²³ kelimelerindeki “kız” kökünün, kızıl kelimesinin kökenine dair birinci görüşle, *kız-ğa-l+dağ*²⁴

15

(<https://www.osmanlicasozlukler.com/kamusiturki/tafsil-296631-m81.html>, URL-1, Erişim Tarihi: 05.06.2024)

16

(<https://www.osmanlicasozlukler.com/lehceiosmani/tafsil-443452-m92.html>, URL-2, Erişim Tarihi: 05.06.2024)

17

(<https://www.osmanlicasozlukler.com/fransevi/tafsil-62416-ge2.html>, URL-3, Erişim Tarihi: 05.06.2024)

18 Kızalak: Gelincik çiçeği [Elaziğ, Malatya (1993: 286)].

19 Burada verilen tarihler eserlerin yazım tarihleridir. Bu eserlerle ilgili yapılan çalışmaların tarihi farklıdır. Söz konusu eserlerin yazım tarihleri hakkındaki bilgilere eser hakkında yapılan çalışmalardan

ulaşmıştır. Burada yazım tarihlerinin esas alınmasındaki neden, kelimenin geçtiği en eski kaynağı tespit etmektir.

20 Kızıl kelimesinin kökenine dair Korkmaz, kızıl ve yaşıl kelimelerindeki +(D)/+(U)l ekinin +sll/sUl ekinden gelebileceğinin genellikle kabul edildiğini ifade eder (2009: 49).

21 (Clauson, 1972: 683; Gülensoy, 2007: 524).

22 İsimden isim yapan eklerden biri olan /+Ak/, eski Türkçedeki /+Gak/ küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkilidir ve genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işlevini görür (Korkmaz, 2009: 35).

23 /+AlAk/eki, birleşik ektir ve genellikle isim köklerine gelerek isim soylu sözcükler kurar (Hatipoğlu, 1981: 25).

24 Rahmatullayev'e göre kırmızı olmak, kırmızı rengini almak anlamına gelen *kız*- fiiline pekiştirme görevindeki *-ğa* eki eklenmiş, ardından üzerine edilgenlik eki getirilerek *kızğal*- fiili türetilmiş, bu fiile ise *-dağ* fiilden isim yapma eki eklenmiştir: *kız-ğa-l+dağ* (2000: 539-540).

kelimesinin “kız-” kökünün ise ikinci görüşle ilgisinin olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Çağatay Türkçesinin son döneminde yazılmış bir tıp metninde geçen *lâlekızak* kelimesinin literatürdeki farklı okunuş ve anlamlandırılmalarının araştırılması ve karşılaştırılmasıyla şekillenmiştir.

Kelime, çalışmaya kaynaklık eden eserdeki yazımı esas alınarak araştırılmış ve bu çalışmada çeşitli okunuş şekillerine ve anlamlandırılmalara rastlanmıştır. Çalışmada taranan eserlerde tespit edilen okunuş ve anlamlandırmalar kronolojik olarak verilmiş ve bu bilgiler tablo şeklinde sunulmuştur. Bu tabloya göre yazım tarihinin eskiliği bakımından kelimenin ilk tespit edildiği eser *Miirekkebat* olmuştur. Bu eserle ilgili yapılan çalışmada kelime, *lâlekızak* olarak okunmuştur. Bu okunuşa benzer *lâle-yi kızak* ve *leyle/leyli/leyli kızak* kelimeleri de taranan diğer eserlerde tespit edilmiştir. Bunlar, çalışmanın ana kaynağı olan eserdeki yazıma uygun gibi görünse de *kızak* kelimesinin anlamının bir bitki adı/türüyle ilişkilendirilememesi, bu kelimeyle ilgili araştırmaları derinleştirmiş ve kelimenin *kızak* olarak okunma ihtimalini düşündürerek buna bağlı araştırmalar yapılmasını gerekli kılmıştır. Kelimenin *lâle-i kızak* olarak okunuşunun ele alındığı bir çalışmada *kızak* kelimesinin doğru bir okunuş şekli olduğu iddiası Özbek Türkçesinde *lâlekızgaldak* kelimesinin tespitiyle güçlenmiştir. Metindeki yazıma göre ise kelimenin *lâlekızak* olduğu net bir şekilde ortaya konmuştur. Bu bölüme kadar kelimenin okunuş farklılıkları ve nihayetinde metindeki yazıma en uygun ve doğru okuma şekli tespit edilmiştir.

Kelimenin anlamları “hatmi, hatmi çiçeği, gülhatmi, kırmızı çiçek, gelincik, kırmızı gelincik çiçeği, afyon ailesinden bir bitki, haşhaş, gün gülü, şeytan lalesi, yabancı lale” şeklinde verilmiştir. Buradaki anlamsal farklılıkların nedeni; metin içi anlamlandırma, kelimenin anlamının coğrafi konuma göre değişmesi, şekillenmesi ya da bir bitkinin birden fazla türünün bulunmasına bağlı olarak ortaya çıkan anlam çeşitliliği olabilir.

Kızak kelimesine dair yapılan araştırmalarda *kızgaldak* kelimesi gibi yapıca benzer *kızalağ/kızalak* kelimesi de tespit edilmiştir. Bu kelimeyle ilgili bilgiler, kronolojik sıraya göre tablo şeklinde verilmiş; buna göre kelimenin ilk tespit edildiği yer *Senğlah Lüğati* olmuştur. Kelimeye taranan eserlerdeki verilen anlamlar ise “gelincik, gelincik çiçeği, kırmızı gelincik çiçeği, yabancı kırmızı gelincik, lale, kız çocuğu ve kırmızımsı” şeklindedir.

Kızgaldak kelimesinin de “gelincik ve lale” anlamları bulunmaktadır.

Anlamsal benzerlik ve çeşitliliğe sahip olan *kızak*, *kızgaldak* ve *kızalağ/kızalak* kelimeleri yapı bakımından birbirleriyle yakından ilişkilidir. Bu kelimeler, coğrafi konum farklılığı nedeniyle benzer kullanımı olan bir kelimenin değişkeleri gibidir. Kelimelerin hem kırmızı renkte bir çiçeği ifade etmesi hem kırmızımsı, kırmızırak hem de yabancı kırmızı gelincik çiçeği anlamlarında kullanılması; bu kelimelerin kırmızı kelimesi ile ilişkili *kızıl* ile kök benzerliğini çağrıştırmıştır.

Kelimenin Doğu Türkçesi sahasına ait bir bitki adı olduğu kuvvetle muhtemeldir çünkü kelimenin geçtiği yerler çoğunlukla Doğu sahasına ait kaynaklardır. Buna rağmen kelimenin Anadolu sahasında ise birkaç sözlükte yer alması, Doğu ve Batı Türkçesi sahalalarının kültürel ve dilsel etkileşimini göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmada taranan bu sahalara ait eserler dışında eski ve orta Türkçe kaynaklarında kelimeyle ilgili bir ize rastlanmamıştır. Bu durum da kelimenin tarihî seyrinin gösterilemeyeşine neden olmuştur.

Son olarak bu çalışmada Çağatay Türkçesi sahası bitki adlarına dair müstakil çalışmaların birkaç tane olduğu, bunun yanında tıp metinlerinde yer alan bitki adlarının tespit edilip ortaya çıkarıldığı bir çalışmanın olmadığı dolayısıyla bu sahaya ait bitki adlarıyla ilgili derli toplu bir çalışmanın henüz yapılmadığı tespit edilmiştir.

Ele alınan bu çalışmanın Çağatay Türkçesi sahasına ait bitki adlarıyla ilgili yapılacak araştırmalara, bitki bilimi ve ad bilimi çalışmalarına katkı sunması ümit edilmektedir.

Kaynaklar

- Baydan, B., 1992. *Tıb-nâme-i Türkî*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Osman Fikri Sertkaya, 161 sayfa, İstanbul.
- Bayrak, Ö., 2005. *Tarihî Türk lehçelerinde bitki isimleri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Çetin Pekacar, 266 sayfa, Ankara.
- Baytop, T., 2015. *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- Berbercan, M. T., 2012. Doğu Türkçesine ait bir botanik lügatçesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (16): 35-56.
- Clauson, Sir G., 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press, London.
- Çakır, E., 2023. Çağatay Türkçesi'nin son dönemine ait Firdevsü'l-ikbâl adlı eserde yer alan Türkçe fizikî coğrafya terimleri. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9 (71): 4126-4135.
- Çetin, H. A., 2020. *Eski Anadolu Türkçesi Eczacılık ve Tıp Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Derleme Sözlüğü VIII*. 1993. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dilçin, C., 2009. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Durgut, H., 1995. *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Liğat-ı Çağatay ve Türk-i Osmani (Cild-i Evvel) adlı eserin transkripsiyonu*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Vahit Türk, 654 sayfa, Edirne.
- Efe, K., 2018. Tarihi Türk lehçelerinde alıntı bitki isimleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7 (17): 81-106.
- Erbay, F., 2008. *W. Radloff'un "Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçij" adlı eseri ve eserde geçen Çağatay Türkçesine ait kelimelerin incelenmesi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Mustafa Tokar, 1034 sayfa, Konya.
- Ercilasun, A. vd., 1991. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, T., 2007. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gürgüz, A., 2005. *İbn Kutluk Molla Toh Niyaz Abond-nung tıbb kitabı (giriş-metin-tercüme-sözlük-dizini)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Muhammet Yelten, 205 sayfa, İstanbul.
- Hällzon, P., Károly, L., 2024. Some notes on a comparative word list in an Eastern Turki medical treatise from the late 19th century. Sayfa: 35-50, Editör; Elif Gizem Karaoğlu Kirenli, *Türk Tıp Tarihine Genel Bir Bakış: Metinler, Terimler ve Tedaviler*. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Hatipoğlu, V., 1981. *Türkçenin Ekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Jarring, G., 1964. *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lunds Universitets Arsskrift, Lund.
- Karaoğlu Kirenli, E. G., 2023. *XIX. Yüzyıla Ait Çağatayca Tıp Metni*. Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- Karasu, M., 2023. *Zahür-i Harezmi [4b-100b] (inceleme-metin-dizini)*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yakup Karasoy, 564 sayfa, Ankara.
- Károly, L., 2015. *A Turkic Medical Treatise from Islamic Central Asia: A Critical Edition of A Seventeenth-Century Chagatay Work by Subhān Qulī Khan*. Editör; Michael Drompp, Devin Dewese and Mark C. Elliott, Volume 32, Brill's Inner Asian Librar, Leiden Boston.
- Koraş, H., Açık, F. ve Öztürk, Z., 2023. *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*. Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara.
- Korkmaz, Z., 2009. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Le Coq, A. V., 1922. Eine liste Osttürkischer pflanzennamen. *Baessler-Archiv*, 6: 118-129.
- Maimaitiaili, N., 2019. *Çağdaş Uygurcunun ağzları ve söz varlığı*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Mehmet Ölmez, 501 sayfa, İstanbul.
- Oba, E., 2021. Tarihi Türk lehçelerinden Kazakçaya bitki adları. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 3 (2): 239-274.
- Önler, Z., 2004. XIV.-XV. yüzyıl tıp metinlerinde Türkçe bitki adları. *Kebikeç*, 18: 273-302.
- Önler, Z., 2019. *Tarihsel Tıp Metinleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖTİL *Özbek Tilining İzahlı Lugati*. 2020. Özbekistan Yayınevi, Taşkent.

- Özcan Devrez, C., 2021. 11-17. yüzyıl Orta Asya Türkçesinin söz varlığı içerisinde yer alan bitki adları. Sayfa: 631-654, Editörler; Tümer Karaayak ve Uğur Uzunkaya, *Esengü Bitig-Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Özkan, İ., 2021. *Kazak Türkçesinde tıp terimleri*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Meryem Arslan, 341 sayfa, Niğde.
- Paçacıoğlu, B., 2016. *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Podol'skaya, N. V., 1978. *Slovar Russkoy Onomasticheskoj Terminologii*. İzdatel'stvo Nauka, Moskova.
- Qurbanov, A., 2019. *Azərbaycan Onomologiyasının Əsasları* (C. I). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası.
- Rahimi, F., 2016. *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yakup Karasoy, 1752 sayfa, Ankara.
- Rahmatullayev, Ş., 2000. *Özbek Tilining Etimologik Lugati (Türkî Sözlər)*. Üniversitə Yayınevi, Taşkent.
- Redhouse, J. W., 1987. *A Turkish and English Lexicon-Shewing in English the Significations of the Turkish Terms*. Librairie du Liban, Lebanon Beirut.
- Sarıkaya, B., 2019. *Çağatay ve Kırgız Türkçesi sözlüklerinde sosyal ve kültürel yaşam*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Bilge Özkan Nalbant, 587 sayfa, Denizli.
- Senglab*. Paris nüshası, Fransa Milli Kütüphanesi, Suppl. Turc. No.1000, 382a/9.
- Sertbaş, Z., 2009. *Bâbur'un hatıratında geçen bitki adları ve bunların Türk dili açısından değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Özcan Tabaklar, 146 sayfa, İstanbul.
- Shaw, R. B., 1880. *A Sketch of the Turki Language As Spoken in Eastern Turkeistan (Kashgar and Yarkend) Part II Vocabulary, Turki-English*. Baptist Mission Press, Calcutta.
- Sultang, M., 2022. *Mürekkəbat (inceleme-metin-dizgin)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Jale Demirci, 558 sayfa, Ankara.
- Şahin, A., 2018. *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki bitki adlarının yapı ve anlam bakımından karşılaştırılması*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Hülya Arslan Erol, 266 sayfa, Gaziantep.
- Şahin, İ., 2019. *Adbilim*. Pegem Akademi, Ankara.
- Talhaoğlu, D., 2021. Geleneksel ve tamamlayıcı tedavi uygulamaları. *Bütünleyici ve Anadolu Tıbbi Dergisi*, 3 (1): 16-29.
- Temel Alemdar, E., 2023. *Geç Dönem Doğu Türkçesinde Geleneksel Tıp Kitabı*. Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Topay, T., (2022). *Kırım-Tatar sabaşına ait karışık dilli bir tıp risalesi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Şükrü Halûk Akalın, 256 sayfa, Ankara.
- Tulum, M., 2011. *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Turikpenova, A., 2021. *Tarihî Türk lehçeleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'ndeki bitki adları*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Bilge Özkan, 371 sayfa, Denizli.
- Türkmen, S., 2006. *Eski Anadolu Türkçesinde tıp terimleri*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Fatih Kirişçiöğlü, 419 sayfa, Kırıkkale.
- Uygur Tilinin İzablık Lugati* (C. IV). 1994. Milletler Neşriyatı, Pekin.
- Uysal, İ. N., 2020. *Tabibçuluk*. Kesit Yayınları.
- Ünlü, S., 2013. *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S. ve Tuğlacı G., 2016. *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. Türk Dünyası Vakfı, İstanbul.
- Vámbery, H., 1867. *Cagataische Sprachstudien*. Leipzig.
- Yıldız, Y., 2020. *Türkçe bitki adlarının anlam bilimi açısından incelenmesi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi,
Danışman: Paki Küçükler, 1114 sayfa, Sakarya.

Yılmaz, S., 2016. *M. Pavet de Courteille'nin "Dictionnaire Turke-Oriental" adlı sözlüğünün Türkiye Türkçesine çevirisi ve leksikolojik incelemesi*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: İsmail Doğan, 494 sayfa, Ordu.

Zabeti Miandoab, N., 2010. *Muhammed bin 'Abdu's-Şabūr-ı Höyi, Hulāşa-i Abbāsi (inceleme-çeviri-dizini)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Önal Kaya, 573 sayfa, Ankara.

URL-1: <https://www.osmanlicasozlukler.com/kamusi-turki/tafsil-296631-m81.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

URL-2: <https://www.osmanlicasozlukler.com/lehce-iosmani/tafsil-443452-m92.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2024).

URL-3: <https://www.osmanlicasozlukler.com/frans-evi/tafsil-62416-ge2.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2024).